

stating that there were common Belgian attitudes and experiences which transcended local and more especially regional divisions.

In a lengthy Epilogue, Schrijvers analyses the legacies of what he terms 'a modern liberation' (314). This phrase, borrowed from the wording written on the side of a float in one of the numerous local parades held to mark the end of the war, captures for Schrijvers the way in which the experience of the liberation, and more especially the continued presence of the troops after the liberation, had a profoundly modernising effect on Belgian society. Belgians were exposed to new products from nylon stockings to canned food, to new forms of transport such as jeeps and to new forms of living, symbolised by the energy and hedonism of many of the American troops stationed in Belgium. The consequence was to give a materialistic and less conformist character to Belgian life, that was reflected in the 'frenzied plunder' (308) of the American consumer goods which arrived in Belgium, often via the black market. Old moral certainties were overturned, as were hierarchies of gender and generation, which provoked numerous complaints about the moral looseness of women and the lack of respect shown by young people for their elders. These, of course, were only forms of alarmist rhetoric, but Schrijvers argues that they expressed a more profound reality which, contrary to more political accounts that emphasise the conservative stabilisation of Belgium after the Second World War, demonstrates that the liberation was indeed a decisive turning point in the twentieth-century development of Belgian society. It is a point well made, and one which is also long overdue. After forty years of almost obsessive scholarship on the German occupation of Belgium, it is remarkable how little work has been done on its Allied successor. Perhaps the most important occupations are those which we do not even recognise as such.

MARTIN CONWAY,
UNIVERSITY OF OXFORD

Witte, Els, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa. Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten (1944-1956)* (Kapellen: Pelckmans, 2009, 389 blz., ISBN 978 90 289 4875 4).

De vraag of er na de Tweede Wereldoorlog sprake was van een breuk, van continuïteit of van vernieuwing houdt historici al lang bezig. Deze periode wordt nu in de internationale historiografie, bijvoorbeeld in de invloedrijke werken van Tony Judt en Mark Mazower, steeds vaker gezien als een katalysator van vernieuwingen. In studies over België daarentegen beklemtonen historici veelal de mate waarin tussen 1945 en 1960 sprake was van continuïteit in het dagelijks leven en restauratie in de politieke arena. Met de protestgeneratie in de jaren zestig zou pas echt een omslag in het denken en doen hebben plaatsgevonden. Toch waren er wel enkele historici die dit beeld in twijfel trokken en die, zoals Rudi Van Doorslaer, zich afvroegen of deze periode vooral op het culturele vlak niet veel meer als een breuk moest worden bestudeerd. Els Witte, emeritus hoogleraar Geschiedenis van de Vrije Universiteit Brussel, heeft die oude discussie nieuw leven ingeblazen door deze periode als een ideologische breuk te benaderen. Dat juist zij het bestaande beeld heeft doen wankelen is bijzonder omdat de auteur in eerder werk (*Tussen restauratie en vernieuwing*, 1989) beklemtoonde dat er vooral sprake was van continuïteit, en dat vernieuwing een uitzondering op de regel was.

Witte heeft het vraagstuk van continuïteit of vernieuwing aangepakt door te kijken naar de groep Belgische historici die meewerkten aan de ideologieproductie in de jaren 1944-1956. Hierbij bouwt Witte voort op haar eerdere werk over Belgische historici (*Pioniers en pionierswerk*, 2007). De keuze voor historici lijkt in deze studie ook legitiem te zijn. Ten eerste valt op hoezeer historici zich maatschappelijk betrokken voelden. Zij vormden in deze periode een belangrijke intellectuele elite met grote maatschappelijke netwerken. Historici waren bijvoorbeeld betrokken bij Unesco en het Centrum

Harmel. Ten tweede springt het in het oog dat zij destijds een grote pedagogische autoriteit hadden en dat het vak geschiedenis een belangrijke plaats innam bij de culturele en mentale wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. De scheiding tussen vakwetenschap en vakdidactiek had zich toen immers nog niet voltrokken. Witte benadert de groep historici vervolgens vanuit een sociaalhistorische invalshoek. Het vernieuwende is dat zij het proces van ideologievernieuwing wil aantonen van onderop en hiervoor de concepten (*habitus*, kapitaal, veld) van Pierre Bourdieu hanteert. Niet het politieke beleid, maar de makers van de ideologie staan in de studie centraal. Door inhoudsanalyses van het werk van vijftientig vooraanstaande Frans- en Nederlandstalige historici probeert de auteur hun bijdrage aan het ideologisch vernieuwingsproces bloot te leggen.

De waarde van het boek is duidelijk gelegen in de analyses van het rijke bronnencorpus dat de auteur verzamelde, bestaande uit ondermeer privéarchieven, de productie van de historici en leerplannen. Uit Witte's analyse blijkt dat er onder deze groep wel degelijk een breuk in het denken plaatsvond en een drang naar vernieuwing ontstond. Pluralisme, democratie en vrijheid namen in hun denken over de Belgische naoorlogse maatschappij nu een zeer essentiële plek in. Witte laat zien dat zij Europees- en wereldburgerschap als een waarborg voor vrede zagen. Om dit te bereiken, moest democratie in hun ogen worden bevorderd via het onderwijs en aldus ging het vak een bijdrage leveren aan het versterken van het civisme. De groep historici ging zich inzetten voor de uitgave van handboeken en leerplannen. Het was vooral de hedendaagse geschiedenis die de jeugd maatschappelijke betrokkenheid moest bijbrengen door hen te leren historische gebeurtenissen te duiden.

De fasering die Witte aanbrengt in haar analyse van deze periode, is interessant. De auteur definieert de periode 1945-1949 als een 'gejaagde tijd' waarin een snelle opgang van nieuwe ideeën plaatsvond. In deze transitieperiode van een auto-

ritair naar een democratisch regime bestond een maatschappelijke en wetenschappelijke consensus over het belang van patriottisme en civisme. Tussen 1949-1956, toen conflicten zoals de Koningskwestie of de Schoolstrijd tot een hoogtepunt kwamen, niet meer geneutraliseerd konden worden en de publieke opinie spleten, ontstonden ook conflicten tussen historici onderling. Maar gedurende de hele periode bleven zij sterke overeenkomsten vertonen met de publieke agenda en bleven zij meewerken aan de verspreiding van het nieuwe denken. Opmerkelijk is dat zowel de historici als de publieke agenda nog geen aandacht hadden voor mensenrechten, vrouwenemancipatie, de Jodenvervolgung en dekolonisatie. Dit waren thema's waar pas vanaf de jaren zestig kritische geluiden over te horen waren. Desondanks is de belangrijkste conclusie van Witte dat de Belgische historici die bijdroegen aan de ideologieproductie in de jaren 1944-1956 hebben meegewerkt aan de totstandkoming van het gedachtegoed in de jaren zestig.

Wat nu precies het lange termijn-effect is geweest van het denken van deze elite, wordt echter niet helemaal uitgewerkt. Was bijvoorbeeld de sterke nadruk op civisme niet een directe reactie op de collaboratie tijdens de bezetting en dus een korte termijn effect? Of bleven deze ideeën overeind tot de jaren zestig? En had de Koude Oorlog daar dan in de tussentijd geen grote invloed op uitgeoefend? De genoemde fasering die de auteur heeft aangebracht had bij dergelijke vraagstukken wellicht verder dienst kunnen doen. Een gemiste kans van de auteur is misschien ook de gemaakte keuze zich te richten op de bestudering van de historici als groep en niet als individuele persoonlijkheden. De lezer krijgt bijvoorbeeld veel namen voorgeschoteld, maar komt er nooit helemaal achter om wie het nu precies gaat. Boeiende persoonlijkheden verdwijnen op deze manier teveel naar de achtergrond. En dat is jammer omdat men nu niet het idee krijgt dat er ten diepste wordt binnengedrongen in de beschreven denkwerelden. En dat gevoel doet geen recht aan de hoeveelheid werk die de auteur aan dit boek heeft besteed. Maar dat

dergelijke vragen buiten het bestek van het onderzoek vallen, is wel begrijpelijk. Witte heeft met deze studie in ieder geval een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het debat over transities in het denken na de Tweede Wereldoorlog in België.

HELEN GREVERS,
NIOD INSTITUUT VOOR OORLOGS-,
HOLOCAUST- EN GENOCIDESTUDIES

Bonjour, Saskia, **Grens en gezin. Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-2005** (Dissertatie Maastricht 2009; Amsterdam: Aksant, 2009, 367 blz., ISBN 978 90 5260 335 3).

‘De taak die ik mij heb gesteld is de ontwikkeling van het Nederlandse gezinsmigratiebeleid in de afgelopen vijftig jaar inzichtelijk te maken door te achterhalen hoe Nederlandse ambtenaren en politici sinds de jaren vijftig gezinsmigratie als beleidsprobleem hebben geconstrueerd’. Zo omschrijft de auteur in de inleiding het onderwerp van haar dissertatie. Zoals het in een goed proefschrift betaamt wil zij niet slechts onderzoeken hoe de beleidsvorming zich tussen 1955 en 2005 heeft ontwikkeld maar ook en vooral hoe deze ontwikkeling te verklaren is.

De auteur dekt zich al in de inleiding in tegen verwijten dat zij geen geschiedenis schrijft van de gezinsmigratie zelf. Verloop van de gezinsmigratie, aantallen, gevolgen voor de betrokkenen zelf en voor de ontvangende samenleving zijn geen onderwerp van haar onderzoek. Zij beperkt zich, helaas voor de nieuwsgierige historicus, tot een analyse van de besluitvormingsprocessen, waarbij ambtenaren, bewindslieden en leden van de Staten-Generaal de actoren zijn. Zijdelings komt ook de rechtspraak als corrigerende factor in beeld. Soms heeft de lezer de indruk dat het hoofdonderwerp allereerst een studie is naar ‘Wie beslist in Nederland’ aan de hand van een case-study over gezinsmigratie.

Ondanks deze inperkingen is de studie zeker het lezen waard. Zij geeft een boeiende kijk op hoe beleid tot stand komt. Men zou kunnen spreken van een kijkje in de keuken of achter de schermen. Er is bovendien veel aandacht voor theorievorming. Voortdurend toetst de auteur haar bevindingen aan inzichten en hypothesen van internationaal befaamde bestuurswetenschappers en politicologen.

De auteur onderscheidt drie fases in de beleidsvorming. In de eerste fase van 1955 tot 1974 is het beleid nog voornamelijk in handen van ambtenaren. Het ministerie van Sociale Zaken heeft vooral oog voor de noden van de werkgevers die graag zo weinig mogelijk beperkingen zien voor de komst van ‘gastarbeiders’. Veel zorgen dat deze ‘internationale forenzen’ zoals zij ook wel genoemd werden, zouden blijven maakten de ambtenaren van Sociale Zaken zich niet. De ambtenaren van Justitie dachten daar heel anders over. Zij waren van mening dat met name de overkomst van de echtgenotes zou leiden tot permanent verblijf en dit moest koste wat kost tegengegaan worden.

De auteur citeert uit een aantal ambtelijke nota’s die er niet om liegen. Ambtenaren waanden zich nog veilig voor kritische journalisten en onderzoekers. De Wet Openbaarheid Bestuur van 1980 die het mogelijk maakt beleidsstukken in te zien, heeft ambtenaren voorzichtiger gemaakt in hun uitlatingen. In 1970 werd er nog openlijk geschreven over het gevaar van een ‘afzonderlijk vreemd proletariaat’ en werd ervoor gepleit de werving te beperken tot ‘voor onze samenleving zo veel mogelijk aanvaardbare mensen’. In de praktijk waren er nog geen echt grote problemen. Afgezien van enkele Spaanse vrouwen die zich al dan niet legaal bij hun mannen voegden kwam gezinshereniging nog maar sporadisch voor. Anders werd dit in de tweede periode van 1975 tot 1989. De economische crisis maakte in de praktijk een einde aan de werving van buitenlandse arbeiders. Wie in Nederland was mocht blijven maar nieuwe arbeidscontracten werden nog maar sporadisch verleend en wie vertrok verspeelde het recht op terugkeer naar Nederland. Men veronderstelde dat de immigran-